

DALIA SATKAUSKYTĖ

Mokslininko melancholija

Kuo toliau, tuo dažniau kiekvienų metų pabaigoje mane ištinka profesinės melancholijos priepuolis, ir aš pasijuntu esanti savo tautos dalis – tos, besiskundžiančios ir dejuojančios. Mat kiekvienų metų pabaiga mokslininkui, ypač tam, kuris kam nors vadovauja (projektui, programai, skyriui ar dar kam nors – nevadovujančių šiandien likę labai nedaug), ir yra labiausiai melancholiškas laikas, kai išryškėja kone visos neigiamos mūsų profesijos ypatybės ir kažkaip sugeba užsimaskuoti teigiamos. Parašiau – profesijos ir iš karto susivokiau, kad ši metų pabaigos melancholija kyla ne tiesiogiai dėl profesijos, kuriai būdingos savos melancholijos formos, turbūt labiausiai susijusios su kūrybiniais pakilimais ir nuosmukiais, o dėl akademinio lauko struktūros ypatybių. Tačiau ir šį sakinį parašiusi vėl pajutau, kad mintį formuluoju netiksliai. Profesijos šiandien niekaip neįmanoma atskirti nuo konkretaus lauko funkcionavimo, na, nebent esi laisvas menininkas ar mokslininkas, gyvenantis, pavyzdžiui, iš turtingo dėdės palikimo ir rašantis amžinybei...

Metų pabaigoje (o dabar ir pradžioje, kai paskelbiami nauji konkursai projektiniam finansavimui) mokslininkas beveik nustoja būti mokslininku. Jis virsta biurokratinės mašinos sraigtelio – skaičiuojančiu, sudarančiu sąmatas, lyginančiu, ieškančiu skambių formuluočių, kurios atitiktų aukštesnių mokslo ir finansų biurokratų lūkesčius. Tuomet imi suprasti, kad mokslininko kvalifikacija pati savaime šiandien nedaug ką reiškia, jei ji nepapildyta naujais įgūdžiais – biurokratiniais gebėjimais, naujų žanrų „įvaldymu“. Mokėti sukurti projektą, kuris puikiai atitiktų dabartinės mokslo politikos tikslus ir, idealiu atveju, būsimų ekspertų lūkesčius – štai naujoji mokslininko *habitus* dalis, kuri formuojasi sunkiai spėdama pagal nuolat besikeičiančius mokslo biurokratijos reikalavimus.

Savaime suprantama, kad moksliniai tyrimai, kol jie finansuojami iš valstybės biudžeto, yra susiję su biurokratine, programuojančia ir kontroliuojančia, sistema. Kaip mėgstama sakyti, mokesčių mokėtojai turi žinoti, kur išleidžiami jų pinigai. Nieko blogo mokėti gerai rašyti projektus, jeigu tik mokslinis projekto įgyvendinimo rezultatas yra geros kokybės. Tačiau kai kontrolės sistema

tampa naujus biurokratinis mechanizmus ir struktūras nuolatos generuojančia mašina, beje, gana brangia (kas suskaičiuos, koks pačių mokslinių tyrimų ir juos aptarnaujančios biurokratinės sistemos, apimančios toli gražu ne vien ekspertus, kaštų santykis?), ir kai dėl nuolatinės kaitos toji mašina dirba nelabai kaip, kai svarbesnė tampa formali ataskaitos tobulybė nei mokslinių veikalų kokybė – „kažkas papuvę danų karalystėj“.

Aš, kaip, tikiu, ir dauguma mano kolegų, – ne prieš biurokratiją ir kontrolę, tačiau už aiškias žaidimo taisykles, skaidrius, kontroliuojamo objekto turinį atitinkančius kontrolės parametrus ir normalias biurokratinio ir tiesioginio tiriamojo darbo proporcijas. Kaip, norėčiau tikėti, ir nemaža dalis mokslininkų (ji, deja, mažesnė nei ta, kuri pyksta ant biurokratų), nesu prieš reformas ar patį projektinį finansavimą. Tačiau nesu ir už reformas, kurios vyksta nuolat ir kėsina į net minimalų stabilumą, būtiną bet kokiam normaliam darbui, ir esu prieš reformas, kurios tampa tiesiog politinių žaidimų dalimi. Atrodo, kad reformuotojams iš viso nelabai rūpi reformuojama sritis (nors jie tai ir atkakliai neigtų); labiau rūpi reformuoti kitaip nei ankstesni, su kita politine jėga susiję reformuotojai – apie tokią savitikslių reformų strategiją yra rašęs berods Antanas Kulakauskas. Tą liudija ir nežmoniška skuba, su kuria bandoma tas reformas vykdyti – neturint nei normalios reformos vizijos (tačiau tų vizijų ir misijų didelėmis porcijomis reikalaujama iš reformuojamų objektų), net neparengus būtinausių dokumentų. Štai jau pradėjome dirbti pagal vadinamąsias ilgalaikes mokslinių tyrimų programas, kurias rengėme neįsivaizduodami, kokie reikalavimai joms tiksliai keliami, o iki šiol neturime nė menkausio supratimo, kaip kasmet už jas atsiskaitysime...

Visa šita biurokratinė maišatis atima iš mūsų daug laiko ir gerokai prisideda prie monadinio būvio, apie kurį ankstesniame žurnalo numeryje „piktai rašė“ Jūratė Sprindytė. Mokslo politika, reikalaujanti iš mokslininko ne mokslinių tyrimų ir veikalų, ne naujų atradimų, o produkcijos ir jos kiekio, efektyvumo ir visokio pobūdžio rodiklių, skatina tą produkciją dauginti ir, paradoksalu, apriboja mokslinę komunikaciją. Mokslo vadyboje vartojamas žargonas akivaizdžiai liudija dominuojant socialinę fabriko tvarką, jei naudosimės Vytauto Kavolio pasiūlytu konceptu. Kad būtum ne tik fabriko sraigtelis, o dar galėtum ką nors kaip mokslininkas nuveikti, dažnai turi apriboti išorinę komunikaciją (nedalyvauti ir neorganizuoti tiek konferencijų, rečiau lankytis kolegų organizuojamuose renginiuose). Tačiau jei išorinę komunikaciją pernelyg apribosi, rizikuoji nebesu-

sigaudyti mokslinėje aplinkoje. Ir, aišku, prarasi keletą mokslinės ir viešinimo produkcijos vienetų, kurie ataskaitų lentelėse tampa vis svarbesni....

Žinoma, mokslininko melancholija nėra tik lokali. Daugelį įtampų mokslo lauke lemia pati lauko struktūra ir viena neformali, bet pagrindinė taisyklė – *publish or perish*. Apie ją viso pasaulio mokslininkų bendruomenėse seniai diskutuojama, ji atvirai ironizuojama, tačiau ir toliau sau sėkmingai galioja. Ne mažesnę įtampą kelia ir kita taisyklė, kurią Pierre'as Bordieu vadina neobjektyvuojamo objektyvavimu¹. Citavimo indeksai, prestižinių žurnalų ir duomenų bazių sąrašai, mokslo organizacijų apdovanojimai, dalyvavimas tarptautinėse konferencijose ir paskutiniu metu labai svarbiu tapęs dalyvavimas tarptautiniuose projektuose – visi šie rodikliai, kuriais matuojamas mokslininko prestižas ir jo vykdomų projektų vertė (ranka nekyla rašyti – mokslinė vertė), ir yra šios taisyklės raiškos. Kartais jos gali patvirtinti tikrąją konkrečiau mokslininko ir jo darbų mokslinę vertę, o kartais ir ne. Mat visuomet bus tokių, kurie tiesiog dirbs savo darbą, ir tokių, kuriems svarbiau išmukti lauko taisyklės ir jomis manipuliuoti.

Humanitarinių mokslų laukas, kaip bendro akademinio lauko dalis, pilnas dar ir savų įtampų, apie kurias jau nebesinori atskirai rašyti. Visų pirma dėl to, kad apie jas jau pakankamai prirašyta (vienas naujausių rašinių – vos prieš keletą numerių šioje pačioje rubrikoje pasirodęs Rimanto Kmitos pasvarstymas²). Kone visi svarstymai apie dabartinę humanitarinių mokslų būklę – ir Lietuvoje, ir pasaulyje – siūlo vieną banalią, bet esminę išvadą: humanitariniai (ir iš dalies socialiniai, tačiau lygybės ženkle dėti negalima) mokslai funkcionuoja kitaip nei tikslieji ir gamtos mokslai. Norėčiau atkreipti dėmesį tik į vieną humanitarinių mokslų funkcionavimo ypatybę, kuri, mano galva, per mažai pabrėžiama. Apie ją tebūnie leista prabilti George'ui Steineriui:

Mokslai tikrai kultivuojami tyrimais. Mokslo srityje aukščiausio lygio darbas gali būti kolektyvinis ir kumuliatyvus. Moksliniai straipsniai atskleidžia naujus atradimus ir metodus įrodoma arba paneigiama prasme. Laboratorijoje, matematikos seminare galima išmokyti svarbiausių suvokimo ir manipuliavimo būdų. Nė viena iš šių trijų konfigūracijų negali būti autentiškai pritaikoma estetinėms studijoms ir tezėms, nebent tai būtų daroma formaliausiu, lingvistiniu–tekstiniu lygmeniu.

1 Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1984, p. 21.

2 Rimantas Kmita, „Kaip atsiranda mokslas, na, tas, humanitarinis“, *Colloquia*, Nr. 25, 2010, p. 164–167.

Nuomonės apie dailininką, poetą ar kompozitorių postulavimas nėra veiksmas, kurio klaidingumą galima įrodyti. Humanitarinėje srityje kolektyvinės formuluotės beveik be išimčių būna trivialios (kokį vertingą veikalą po Penkiaknygės yra parašęs koks nors komitetas?). Ir įžvelgimo procesas nėra kumuliatyvus bei save koreguojantis, išskyrus griežčiausiai apibrėžtas teksto filologijos, ikonografijos arba muzikologijos sritis. Svarbiausios vėlesnės literatūrinės interpretacijos ir kritika neišstumia to, ką Aristotelis pasakė apie Euripidą, Samuelis Johnsonas apie „Karalių Lyrą“ (mes galime kategoriškai nesutikti su ta trikdančia traktuote, bet negalime jos nuneigti arba išstumti) arba Sainte-Beuve'as apie Racine'ą. Spekuliatyviose estetinėse intuicijose dvasios poslinkiai juda ne strėlės keliu, o spiralės – podraugy kylančios ir besileidžiančios, kaip Montagne'io bibliotekos laiptai.³

Tiems, kas nepasitiki humanistiniu Steinerio patosu, galima pateikti visiškai kitokią metodologinio akiračio požiūrį. Istorikas Edvardas Gudavičius, save vadinantis marksistu, istorinių tyrimų atsinaujinimą sieja būtent su kolektyvinio darbo atsisakymu:

Ir dar vienas momentas. Juk mūsų fakultete dabar vyrauja individualus darbas. Juk nebėra temų, prie kurių dirba visa grupė. *Ir aš tai laikyčiau vienu didžiausių laimėjimų* [išskirta mano – DS]. Tai istorijos fakulteto europeizacijos rezultatas. Juk darbas grupėmis buvo ne kas kita, kaip kolchozinis darbas.⁴

Abu humanitarami kalba apie individualų darbą kaip apie vadinamųjų humanitarinių mokslų pagrindą – tai, kas šioje srityje vadinama fundamentiniais tyrimais, sintetiniais veikalais (pavyzdžiui, kolektyvinės sintezės – akademinės istorijos ar literatūros istorijos), dažniausiai tėra kompiliacinis individualių tyrimų apibendrinimas. Tikrieji atradimai vyksta ne čia – kurią nors tyrimų sritį supurto ne tiek fundamentiniai – sintetiniai veikalai, už kuriuos ministerija šiaandien mokslo įstaigai skiria daugiausia balų, o konkreti monografija, straipsnis ar, geriausiu atveju, gerai, su koncepcija parengtas straipsnių rinkinys, kurio, kaip kolektyvinio tyrimo, statusas labai jau problemiškas... Beje, kyla du klausimai. Pirmasis: ar fundamentinių ir taikomųjų tyrimų skirtis, bent jau tokia, kokia

3 George Steiner, *Tikrosios esatys*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 38–39.

4 *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakytinės istorijos epizodų: Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 223.

galioja šiandieninės Lietuvos mokslų biurokratų „aplinkraščiuose“ ir kaip taikoma humanitariniams mokslams, nėra sovietinės mokslo politikos palikimo dalis⁵? Antrasis: ar fundamentinių tyrimų sutapatinimas iš esmės su kolektyviniais darbais nėra semantinis nesusipratimas?

Deja, dėl europeizacijos proceso profesorius Gudavičius, manyčiau, šiek tiek klydo. Pati Europa labai smarkiai yra įsukusi biurokratinio mokslo administravimo mašiną ir akivaizdžiai pirmenybę teikia naujo tipo „kolchozams“ (kolektyviniams projektams ir programoms). Kai ši biurokratėjimo tendencija susikryžmina su sovietinio mentaliteto likučiais (vienas iš jų – keliaklupsčiauti Centru), rezultatas primena ne Europą, o orvelišką antiutopiją. Pavyzdys – užsienio mokslininkas, kviečiamas skaityti paskaitų pagal Lietuvos mokslo tarybos Paramos mokslininkų vizitams programą, turi dalyvauti viešuosiuose pirkimuose. Tiesa, ši su sveiku protu prasilenkianti situacija liudija ne tiek mokslo politikos ir biurokratijos, tapusios viešųjų pirkimų įstatymo įkaite, kiek visos valstybės ir jos valdymo problemą.

Pasiekus tokį kritinį patosą, jau būtų laikas paklausti – ką daryti? Žinoma, visada galima tiesiog ramiai dirbti savo darbą tuo laiku, kuris atlieka nuo biurokratinių prievolių. Tiesą sakant, labiausiai tą ir norisi daryti. Tačiau ar tokiu atveju neatsitiks taip, kad to darbo neliks – vieną dieną gali paaiškėti, kad tai, ką darai, nebeatitinka moksliskumo kriterijų. Tokie vieniši paniurzgėjimai, prie kurių priskirčiau ir savąjį, padeda išlieti susikaupusį kartėlį, bet vargiai – keisti situaciją. Kulakauskas jau prieš keletą metų teigė, kad Lietuvai būtinai reikia nacionaliniu mastu veikiančių mokslo organizacijų, kurios aktyviai dalyvautų mokslo valdymo ir demokratijos palaikymo procesuose⁶. Galima ieškoti kitų formų, tačiau kokiu nors kolektyviniu bei individualiu būdu šiuose procesuose dalyvauti būtina. Kaip tai svarbu, rodo ir šiandieninė mokslo situacija – netobula, biurokratizuota, bet ne tokia dramatiška, kokia galėjo būti. Tai, kad Mokslo taryboje atsirado Humanitarinių ir socialinių mokslų komitetas, kad egzistuojantys publikacijų bei mokslinės veiklos vertinimo kriterijai tiksliesiems ir humanitariniams

5 Anot Maximo Waldsteino, institucionalizuotas taikomųjų ir fundamentinių tyrimų skyrimas yra vienas ryškiausių sovietinio akademinio lauko bruožų. Žr. Maxim Waldstein, *The Soviet Empire of Signs: A History of the Tartu School of Semiotics*, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2008, p. 16.

6 <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-07-08-antanas-kulakauskas-aukstojo-mokslo-grimasos-demokratijos-fone/27032>.

bei socialiniams mokslams vis dėl to skiriasi, kad atsižvelgiama į kultūrinę ir socialinę veiklą, kad, nors ir netobulai, vyksta konkursinis mokslo finansavimas ir ekspertinis projektų vertinimas, yra didelis laimėjimas. Kažkaip primiršom tuos nesenus laikus, kai buvo numatyta moksliniais laikyti tik straipsnius, publikuotus ISI sąrašo moksliniuose žurnaluose (be jokių išimčių humanitaroms), kai monografija laikyta kone menkesne moksline publikacija nei straipsnis, o tarptautiškumo labai didįjį Lietuvių kalbos žodyną siūlyta publikuoti anglų kalba... Be kiek chaotiško, bet vis dėl to aktyvaus mokslininkų bendruomenės ir atskirų asmenybių priešinimosi mokslininkas humanitaras šiandien būtų ne šiaip apimtas melancholijos – jis jau būtų virtęs istoriniu reliktu. Gal tą patirtį verta atgaivinti, kad kaip nors sumažintume šiandieninį biurokratinį absurda?